
Elore 1/2000, 7. vuosikerta

Julkaisija: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry., Joensuu

ISSN 1456-3010, URL: http://cc.joensuu.fi/~loristi/1_00/leh100.pdf

E-mail: loristi@cc.joensuu.fi

Veden maantiede

eli mitä tapahtui vedenpaisumuksen jälkeen?

Ari Lehtinen

Kulttuurimaantieteen nimekkäisiin uudistajiin kuuluva Yi-Fu Tuan pohdiskeli The Hydrologic Cycle and the Wisdom of God -kirjassaan (1968) veden luonnollisen kiertoliikkeen mykistäviä mittasuhteita. Merestä haihtunut vesipisara saattaa palata samantien lähtöpisteeseensä tai se voi kulkeutua kauaskin napaseuduille ja jähmettyä jäävirtojen hiljaisuuteen. Silmänräpäykselliset ja glasiaaliset 'aikatilat' ovat veden maantieteen vastakkaisia ääripäitä. Merkittävä osa hydrologi-
sista kierroista asettuu näiden välimaastoon, ja juuri nämä välitilat ovat ihmisen kannalta kiintoisimpia.

Hydrologinen kiertoliike auttaa meitä jäsentämään veden maantieteen mittakaavoja. Veden muokkaava voima ilmenee mitä yllättävimmissä paikoissa: sielläkin, missä sen näkyvä ja aistittava elementti on poissa. Veden estetiikkaa on kuivalla maallakin. Seuraavassa tarkastelen näiden aikatilojen avulla muutamia veden muovaaman suomalaisen maiseman piirteitä. Menneen veden merkit ovat edelleen luettavissa maisemistamme.

1. Viimeisen jääkauden loppuvaiheen muovaama ns. glasifluviaalinen maisema on sulavan jäätikön reunavyöhykkeelle muodostunut maaperäpohja, joka on monin tavoin vaikuttanut myöhempään luonnon- ja asutushistorialliseen kehitykseen. Salpausselkien kaartuminen Suomen halki koillisesta lounaaseen on kaikesti draamaattisin esimerkki tästä sulavan jään voimasta. Järvi-Suomi sananmukaisesti salpautuu massiivisen I Salpausselän pohjoispuolelle. Joensuulaisille tuttu Jaamankangas on II Salpausselän saumakohta, johon sulamisvedet muotoilivat laajan harjukerrostuman ja reunamorenivyöhykkeen. Yhtä huomionarvoinen glasifluviaalinen elementti suomalaisessa maisemassa ovat ns. pitkittäisharjut eli jään sisään syntyneiden jokivirtojen kasaamat, usein kaakko-luode -suuntaiset harjumuodostumat. Lähes koko Suomi kuvioituu näiden moreeniserpentiinien mukaisesti. Punkaharju lienee tunnetuin pitkittäisharjuista, mutta yhtä lailla Joensuun eteläpuolisen Pyhäselän jakavat Vuoniemi ja Tikansaari käyvät jäänsisäisen virtaavan veden voimanäytöstä.

2. Jääkauden jälkeisen ajan keskeisiä maisemantekijöitä ovat Itämeren ja sen edeltäjien "ranta-viivat". Näiden jätinpolkuina ja pirunpeltoina tutuiksi tulleiden muinaisrantojen sijaintikuviot jakavat Suomea muinaisiksi rantavyöhykkeiksi. Rantamuotojen historiassa ylimmäiseksi asettuu vedenkoskematon maa, joka on säästynyt vesimassojen huuhteluvaikutuksilta ja näin pidättänyt itsessään viljavuutta. Perinteisen itäsuomalaisen vaara-asutuksen tausta on osaksi tässä

vedenylisyydessä eli supra-akvaattisuudessa. Ylin Suomesta löydetty rantaviiva on peräti 220 metrin korkeudella Rovaniemen eteläpuolella. Joensuun seudulla ylin ranta löytyy noin 120 metristä nykyisen merenpinnan yläpuolelta. Merkittävät rantamerkit asettuvat pitkäaikaisten Itämeren edeltäneiden “meri- ja järvekausien” (Baltian jääjärvi, Yoldiameri, Ancylusjärvi, Litorinameri) mukaisesti eri osiin Suomea jopa niin, että joillakin rinteillä voidaan erottaa useampikin muinainen rantavalli. Pohjimmaisena vedenmuotona on tietysti nykyinen Itämeri ja sen rantoja reunustava savikkoalue, “seisovaan veteen” kasautunut hienojakeinen maa-aines.

Maan pinnan hidaskasaus nouseminen kilometrisen jäävaipan paineista on siirtänyt rantaviivoja ylöspäin alkuperäisestään ja tuonut Pohjanlahden ja Suomenlahden rannoille “uutta maata”. Joissakin tapauksissa on jopa jouduttu kaupunkisatamien siirtoihin. Lännessä nopeampana edennyt maan kohoaminen on myös “kallistanut” Suomea itään päin ja tämä on johtanut aika ajoin laajoihin maisemamullistuksiin; Suomenselän soistumiseen ja vesireittien kulkusuuntien muutoksiin. Järvi-Suomen suurjärvet ovat aikoinaan kaikki laskeneet vetensä länteen, Saimaa Päijänteen ja Kalajoen kautta sekä esimerkiksi Pielinen suoraan Oulujoen puolelta. Vasta Salpausselkien murtumat (n. 6000-5000 vuotta sitten) ovat kääntäneet virran nykyiselleen. Vanhat lasku-uomat ovat osa maisemaamme yhä tänään.

3. Vesi on toiminut tietysti myös tärkeänä liikennereittinä ja asutuksen sijaintitekijänä. Suomen vanhin tunnettu asuinpaikka, kivikautinen Ristola Ancylus -järven (9500-8000 vs.) rannalta, sijaitsee Lahden kaupungin alueella. Suomen tunnetuimmat kalliomaalaukset Ristiinan Astuvansalmella, Laukaan Sarakalliolla ja Valkealan Verlassa on tehty vedestä käsin, todennäköisesti jään päällä seisten. Rannansiirtymävertailujen pohjalta laskettu vanhimpien maalausten ikä on jopa yli 5000 vuotta. Astuvansalmen maalaukset löydettiin v. 1968 ja tämän jälkeen löytöjä on tehty useita kymmeniä. Myös ristiretkiaikaisten (n. 1000-luvulla) linnavuorten ketju Rapolasta Sulkavalle on rakentunut monilta osin vesireittien pohjalta ja järvien luomaa näkyvyyttä hyödyntämään. On mahdollista, että tuolloin Suomenniemellä asuvat kyläkunnat pitivät yhteyttä toisiinsa linnalakien päälle sytytetyin tuli- ja savumerkein. Nykyisen Saimaan ranta- maisemat kertovat vanhan “vesikansan” vaiheista, kuten tietysti myös myöhemmän virkistys- veneilyn tarpeista: maayhteydet ovat säilyneet niukkoina perimmäisiin sisäsaariston asumuksiin.

4. Modernin länsimaisen kulttuurin vesi on ennen muuta teollisen hyödyntämisen raaka-aineresurssi ja laajenevan luonnonhallinnan vertauspiste, myös Suomessa. Meidän aikamme veden esteettikka avautuu yhtä lailla porrastettujen tekojärvien ja patoaltaiden ketjuissa kuin vesi- ja viemäriverkostojen uudessa kaupunkiekologiassa. Ehkäpä vesiklosetti on nyt jo hiipuvan modernin aikakauden keskeinen symboli, alistetun luonnon hybridinen perikuva, johon tiivistyy aikamme paradoksi: puhtaudesta likaaminen (ja taaksejätetyn edestälöytäminen). Itämeri yhdistää jälleen sen rannoilla asuvia, nyt hapettomuuttaan ja leväkukintoina. Puurona vellovan vesipinnan esteettisyyteen kytkeytyy lopun ajan uhkakuvana ja ympäristöyhteistyön haaste ilmeisen mahdottoman edessä. Aistikokemuksesta ei voi irrottaa häpeän tunnosta: tässä on meidän sininen planeettamme; se sama mereinen pallo tyhjyyttä vasten, joka v. 1968 kuvautui meille ensi kerran maannousuna kuuta kiertävästä Apollo 8:sta. Siinä on maailmamme jumalansilmin - faustinen saavutus vailla jumalanviisautta.

Lähteet:

Clacken, Glarence J. (1967). *Traces on the Rhodian Shore*. University of California Press, Berkeley.

Hämäläinen, Juha & Paula Mononen & Tarja Vänskä (toim. 1997): Ympäristön tila Pohjois-Karjalassa. Pohjois-Karjalan ympäristökeskus, Joensuu.

Ojanen, Eero (1995). Suomen muinaisjäännöksiä. Otava, Helsinki.

Roy, Arundhati (1999). Julistamaton sota. Helsingin Sanomat 8.8.1999, D6.

Schama, Simon (1996). Landscape and Memory. Fontana Press, Lontoo.

Taavitsainen, Jussi-Pekka & Heikki Simola & Elisabeth Grönlund (1998). Cultivation History Beyond the Periphery: Early Agriculture in the North European Boreal Forest. *Journal of World Prehistory* 12:2, 199-253.

Tuan, Yi-Fu (1968). The Hydrologic Cycle and the Wisdom of God. University of Toronto Press.

Westerholm, John & Pauliina Raento (1999). Suomen Kartasto. Suomen Maantieteellinen Seura ja WSOY, Helsinki.

Wittfogel, Karl August (1956). Hydraulic civilizations. Teoksessa Thomas, William (ed.): Man's Role in Changing the Face of the Earth, 152-164. The University of Chicago Press.

Prof. Ari Lehtinen
Maantieteen laitos
Joensuun yliopisto
ari.lehtinen@joensuu.fi